

I

Батькове мистецтво, материні малюнки

ЗЛАМАНІЙ ВІЙНОЮ БАТЬКО

Першою й головною рольовою моделлю в мистецтві для Туве був батько. Він вважав мистецтво великою й серйозною справою, і Туве засвоїла цю ідею змалечку. Стосунки між батьком і донькою видавалися суперечливими: це була велика любов із вкрапленнями глибокої ненависті. Віктор Янссон хотів, аби Туве, первістка двох митців, теж обрала шлях мисткині. Вона так і вчинила. Однак Туве стала більш ніж мисткинею — у способи для її батька чужі, незбагненні й нестерпні, — але все ж такою, якою він неймовірно пишався.

Батько Туве, Віктор Янссон (1886–1958), походив із фінсько-шведської сім'ї торговця. У дитячі роки хлопця батько помер, але овдовіла мати продовжила його справу, тож юний Віктор із братами часто мусив їй допомагати. Хоча бізнес був не надто прибутковий, а життя не без скрути, Віктор отримав кілька нагод відвідати Париж, щоб навчатися там на скульптора.

На початку кар'єри Віктор Янссон подавав надії, але так і не став одним із великих митців епохи. Амбітний чоловік прагнув рухатися вперед, тож його це, вочевидь, непокоїло. У ті роки на сцені фінської скульптури домінував культ Вяйне Аалтонена, а всі інші перебували в його тіні. У маленькій країні того часу лишалося місце лише для одного богоподібного або геніального митця.

Тоді було нелегко поєднувати ролі митця й батька сімейства. Згідно з вимогами часу, щоб зберегти свою честь, він мав забезпечу-

вати сім'ю. Безсумнівно, Віктор Янссон важко приймав залежність від доходу дружини, уже не кажучи про те, що вряди-годи доводилось отримувати матеріальну допомогу від заможних родичів жінки зі Швеції.

Фінансове становище сім'ї було непевним, що не рідкість для митців. Дохід скульптора залежав від багатьох чинників: збігу обставин, удачі й оцінки мінливого мистецького світу. Сім'я жила скромно, часом на межі бідності. Мистецтво і творчість стояли на першому місці, але вигода від них була невелика і зменшувалася. Вівіка Бандлер пригадувала ставлення Туве до грошей: Туве розповідала, що її виховали в «почутті жалості до людей, що не є митцями». Таке переконання пом'якшувало страждання, яке завжди супроводжує скруту.

Замовлення Віктора Янссона, як і багатьох інших фінських скульпторів у 1920-х і після Другої світової, складали переважно меморіали й скульптури, присвячені героям Білої гвардії*. Фаффан, як його кликали на загал, створив чотири пам'ятники на честь Війни за незалежність, два найважливіші з них знаходяться у Лахті й Тампере. На них вилиті з бронзи чоловіки, голі, молоді й красиві, мовби прибули з Давньої Греції. Статуя свободи в Тампере (відкрита 1921 року) зображує солдата, що здіймає в небо меч, наче готується до атаки. Чоловіча фігура на вершечку колони височіє над усім земним і буденним. Це створює враження героїзму, а композиція, безперечно, фалічна. Солдати поєднують красу, агресію й викличність — риси, які цінувалися тією епохою й ідеологією і, відповідно, потребували мистецької репрезентації.

Для Віктора Янссона робота над героїчними монументами була продиктована радше економічною необхідністю, аніж щирим бажанням. Зазвичай він створював м'які еротичні силуети жінок і ніжні портрети дітей. У книжці «Донька скульптора» Туве писала, що її батько не любив жінок. Він вважав, буцімто вони надто шумлять, носять величезні капелюхи в кіно, не надто товариські й не слу-

* Білі — одна з двох сторін у Громадянській війні у Фінляндії 1917–1918 рр.; друга — червоні, або ж соціалісти. Білих підтримувала Біла гвардія, Єгерський рух та праві політичні сили. Також вони отримували воєнну підтримку з Німеччини. — Прим. автора з оригіналу.

хають наказів у воєнні часи. Лише у вигляді скульптур вони набували справжньої цінності. Єдині живі жінки, які йому справді подобались, — його дружина й дочка.

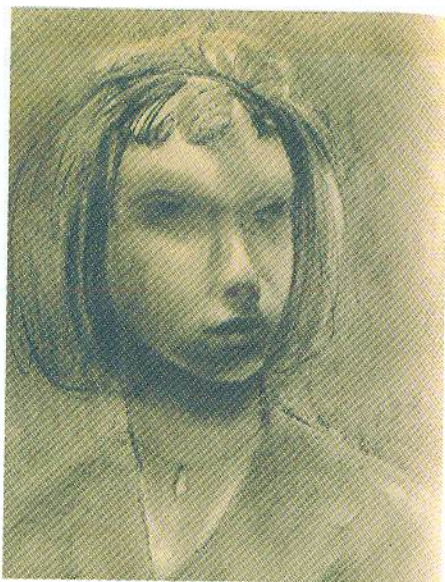
Члени сім'ї та найближчі друзі звикли бути моделями й музами для митців. Для Вікторових скульптур позували і дружина Сігне, або ж Гам (1882–1970), і донька Туве. Для роботи «Голова дівчинки» (*Flickhuvud*, 1920) батько витесав її обличчя з мармуру. М'яке сяйво білого каменю підкреслює делікатні риси й спокійний вираз. Віктор Янссон також створив серію скульптур для фонтанів, і Туве позувала для однієї з русалок паркової скульптури «Гра» (*Lek II*) біля ресторану «Каппелі» на гельсінській Еспланаді. А коли батько зобразив її в скульптурі «Берізка» (*Convolutulus*), вона вже виросла в молоду жінку. Дівчина в цій роботі й справді гнучка й еротична, мов лоза, що в'ється, як і натякає назва. У 1931-му скульптуру встановили в парку Кайсаньемі, де вона стоїть і досі. На жіночому вечорі ескізів у Будинку митців у Лаллуці в 1937-му Туве поділилася, як позувала оголеною: «Я зайняла позу таткової «Берізки»: крок уперед, одна рука трохи піднята. Крок малесенький, несміливий, пальці однієї ноги легенько повернуті всередину, руки мовби відштовхують чи намащують щось — це, сказав татко, має вказувати на пробудження, на юність».

Хоча стосунки Туве з батьком були обтяжені багатьма конфліктами, а часом переростали у відверту ненависть, усе ж зв'язок між ними ніколи не уривався. Вони мали такі різні погляди на суспільство й політику, що не могли зрозуміти цінностей одне одного. Мати Туве пояснювала дітям: у роки Громадянської війни щось у їхньому татові зламалося й залишило невиправні тріщини в його душі. В умовах війни колись радісний, веселий і грайливий Віктор перетворився на суворого й озлобленого чоловіка, непохитного в поглядах. Усміхався він у рідкісних випадках, а поза тим майже не вмів виявляти почуттів. Батько Туве завжди тримався осторонь, тож основною сім'ї була матір із дітьми. Втім, Туве страшенно захоплювалася татом і ривнялася на нього у своїх мистецьких поглядах.

Фаффан був типовим патріотом тієї доби. Як і багато героїв, він залишався душею на війні й подумки переживав минулі бої зі своїми побратимами. Чоловіки топили похмурі думки в розгулі. Збиралися в ресторанах, полишивши дружин удома, щоб пити й вільно говорити про справи вищого порядку, про мистецтво й життя, не обтяжуючи себе жінками, дітьми й побутом. Вечорами заливалися алкоголем, хоча через сухий закон знайти його було непросто.

Найкращий друг Віктора Янсона і товариш по навчанню, художник Альвар Кавен, теж героєм Фінської громадянської війни. У молодості на рубежі століть вони працювали в одній студії спочатку в Парижі, а потім у Гельсінкі. Дружба чоловіків протривала все життя, у спільній роботі й пиятиці. Їхні дружини теж потоваришували. Сім'ї влаштовували спільні вечірки, а під час сухого закону разом гнали самогон. Художник Маркус Коллін також дружив і з Фаффаном, і з Кавеном, а з 1933 року сім'ї Янсона й Колліна жили в Лаллуці в одному будинку. Як сиді, вони сформували тривалу й безтурботну дружбу.

Під час сухого закону в Гельсінкі існували підпільні наливайки, але відвідувати їх було ризиковано, адже туди будь-якої миті без попередження могла нагрянути поліція. З цієї причини гуляли вдома. Янсони часто влаштовували афтенати, які часом затягувалися до наступного дня. Серед гостей нерідко бували Тюко Саллінен, Ялмарі Руококоскі й інші відомі митці тієї доби. Дитиною Туве спостерігала за цими чоловічими гульбищами, чи як їх називали шведською *hippor*, зі схованки. Так, із самого малечку вона побачила світ мистецтва й митців свого часу, а також війни й чоловічої агресії. Пізні-

Автопортрет у 14 років, вугілля.

ше Туве описала цей досвід в оповіданні, у якому вдало підсумувала природу чоловічої дружби: «Чоловіки, які бенкетують у нас, товаришують між собою і ніколи не полишають один одного напризволяще. Побратим може говорити жажливі речі, але наступного дня все забувається. Побратим забуває, але не прощає, а жінка здатна простити, однак ніколи й нічого не забуде. Так воно вже повелося. Тому жінкам не слід брати участі в забавах. Дуже неприємно, коли тобі прощають»^{*}.

В оповіданні Туве згадує дитинство й матір, яка перед Різдвом ретельно протирає від пилу батькові мініатюрні скульптури. Більше нікому не дозволялося їх торкатися. Втім, у домі були й ще священніші предмети — ручні гранати часів Громадянської війни. Батько глибоко шанував їх як символи. Протирати гранати було суворо заборонено: це не дозволялося нікому, за жодних обставин. Воєнні спогади й шалена поведінка чоловіків під час *hippor* стали темою оповідання, у якому Туве пригадує войовничі гулянки з погляду маленької дівчинки: «Я люблю татові бенкети. Вони можуть тривати кілька ночей поспіль, я прокидаюся й засинаю знову, гойдаючись на хвилях диму та музики [...]. Змовкає музика, і спливають споми-ни про війну. Якийсь час я чекаю, накрившись ковдрою, але завжди встаю з ліжка, коли влаштовується битва з плетеним кріслом. Тато приносить багнет, який висить у майстерні над мішками з гіпсом, усі зриваються зі своїх місць, галасують, а тато нападає на плетене крісло. Удень воно накрите тканим килимком, щоб не було видно слідів каліцтва».

Як і багато інших білих у Громадянській війні, Віктор Янсон вбачав у лівих та насамперед комунізмі величезну загрозу своїй країні. У Фінляндії панувала германофілія, особливо під час Зимової війни

^{*} Тут і далі цитати з творів Туве Янсон, що перекладені українською (серія про мумі-тролів, «Літня книжка», «Донька скульптора», «Камінне поле» та деякі інші оповідання), а також українська локалізація імен персонажів, подані в перекладі Наталі Іваничук (якщо не зазначено інше). Цитати з наразі неперекладених творів (книжки-картинки, деякі вірші й пісні, романи й деякі оповідання, а також листування) наведено в моєму перекладі. Висловлюю глибоку вдячність пані Наталі за підтримку.

та Війни-продовження. Янссон вірив у Німеччину, бачив у ній визволителя й друга. Він вороже ставився до євреїв, і саме батьковий антисемітизм найбільше ранив Туве. Вона категорично йому опонувала: *Feuer und Flamme*^{*}, підсумовувала. Кілька її найближчих друзів, зокрема Сам Ванні (до 1941-го Самуель Безпрозваний) та Єва Конікофф, були євреї. Віктор Янссон важко переносив той факт, що його дочка рішуче виступила проти Німеччини й Гітлера у своїх ілюстраціях для журналу *Garm*. У листах Туве часто скаржилася на безсоромну нетерпимість і моторошні політичні погляди батька.

Віктор не сприймав і доньчиних друзів-чоловіків. Часто це були євреї або комуністи, чи принаймні видатні діячі з лівими ідеями. Тапіо Тапіоваара, художник, з яким у Туве кілька років під час війни тривав роман, належав до так званої групи *Kiila* («Клин»), де він глибоко пройнявся лівим світоглядом. Ще помітнішим був Атос Віртанен, лівий політик, інтелектуал і критик, що багато років залишався вірним партнером Туве. Віртанен славився непохитністю й неспроможністю до компромісів і, за словами Туве, був «*enfant terrible*^{**} Парламенту».

Вільний і публічний союз Туве з відомим і помітним Атосом Віртаненом обурював і не сприймався. Її батько був геть не в захваті, а Віртаненові лівацтво й відомість тільки погіршували становище. Цей цивільний шлюб порушував звичаї того часу: соціальний клас Янссонів різко засуджував позашлюбні зв'язки — сексуальні експерименти здійснювали в таємниці, їх не обговорювали, а від жінок очікували цноти до шлюбу. Суспільство вимагало утримання від сексу, тож неодружена пара, яка жила разом як чоловік із дружиною, не могла претендувати на повагу чи довіру. Сексуальні стосунки ніколи не були приватними. Батько Туве не міг подолати упереджень, з якими виріс і в які твердо вірив. Та попри це, багатьом із цих небажаних кавалерів Туве дозволяли приходити в будинок Янссонів.

* Дослівно з нім. «вогонь і полум'я»: пристрасні, запальні.

** Дослівно з фр. «жахлива дитина»: ексцентрична людина, часто з оригінальними ідеями й виключною поведінкою.

СІМЕЙНА ДІВЧИНКА

Туве була дуже сімейна. Вона не виїжджала з батьківського дому аж до двадцяти семи і все життя зберігала з родиною близькі стосунки. Янссони жили в Гельсінкі, спочатку в Катаянноцці, а потім в Тьоольо. У дитинстві та юності Туве проживала в будинку № 4 на вулиці Луотсікату в Катаянноцці, де, ймовірно, уяву юної мисткині розбурхувала пишна архітектура ар-нуво цього району. Ще малою вона роздивлялася крізь овальне вікно будинки й башточки на дахах навпроти. Їхні загострені форми й пропорції схожі на будиночок мумі-тролів, а особливо на обриси купальні. Ця ж форма повторюється й у капелюсі Ньюмумрика.

У будинку постійно кипіла творчість, і з юного віку Туве звикла жити серед мішків гіпсу, незавершених глиняних скульптур на станках і численних гіпсових фігур, що чекали на відливання з бронзи в батьковій майстерні. Вона також звикла бачити, як матір за столом розробляє поштові марки, обкладинки й ілюстрації до книжок. Тут постійно щось створювалося.

У теплий сезон, часто від ранньої весни й до пізньої осені, Янссони проживали на архіпелазі. Архіпелаг Пеллінкі біля Порвоо, за якихось п'ятдесят кілометрів від Гельсінкі, був для них важливим місцем. Діставалися островів громадським поромом, а решту шляху долали маленьким човником. Середній клас тих часів звик виїжджати сім'ями за місто наприкінці шкільного року, і Янссони не виняток. Матір Туве Гам мала стабільну роботу, тож навідувалася на острів лише на свята й вихідні. За відсутності матері за сім'єю наглядала економка. Янссони проживали в кількох різних віллах на архіпелазі Пеллінкі, які, однак, розташовувалися близько одна до одної. Першу віллу вони орендували в сім'ї Густафссонів: їхній син Альберт (Аббе) був однолітком Туве, і вони дружили все життя. Пізніше родина роками проводила літо на острові Бредскер, де Туве з братом Ларсом збудували хатину. У 1960-х Туве переїхала на Кловгару — можливо, її найулюбленіший острів. Любов до моря й островів об'єднувала всіх членів сім'ї. Усі ті літа на Пел-